

SZÖGI LÁSZLÓ

AZ EGYETEMI ÉS AKADÉMIAI IFJÚSÁG POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁSA 1830–1880 KÖZÖTT*

THE POLITICAL INVOLVEMENT OF THE UNIVERSITY- AND ACADEMIC YOUTH BETWEEN 1830 AND 1880. The institutional network of the higher education in Hungary was very diverse on the turn of the 18th and 19th century and in the first part of the 19th century. In the multi-national and multi-confessional country, 88 institutions provided higher than medium level education. Most of these institutions were related to the historical denomination but besides them several state higher educational institutions existed. We reported about the student movements of these schools in this paper. In the first part of the 19th century the Holy Alliance's system prohibited the foundation of student movements, although, in most of the institutions, reading circles and literature student associations were formed in which the leaders of the future national movements played an important role. The period of the revolution and the fight for freedom of 1848–1849 was significant regarding the student movements as well, because at most universities the studentry listed their requests aiming not only the reform of student life but the social changes as well. After the defeat of the freedom fight it was not possible to form student associations for ten years. But from the 1860s the battle for the national language of higher education marked the Hungarian youth movements. After the Austro-Hungarian Compromise, the studentry's activity decreased, although they spoke in some political questions. For example, in 1867–1877, during the time of the Russian-Turkish war, the students in Pest and Cluj-Napoca stood against the Russians and not the Turks. This action produced that the university youth got back 36 valuable medieval codices from the Turks which were stolen in 1526 from the Royal Library in Buda.

Diákmozgalmak és egyesületek a reformkorban

A 18. század végén részben a felvilágosodás eszméi, részben a már felekezetektől független nemzeti felemelkedés gondolata erősen hatottak a hazai felsőoktatási intézményekben tanuló ifjúságra. A reformkor végén, 1847-ben Magyarországon, Horvátországban és Erdélyben összesen 88 olyan tanintézet működött, amelyben valamilyen szintű felsőoktatás is folyt. Ez alatt azt értjük, hogy a korabeli középiskolai képzésnél magasabb fokú oktatás, illetve három esetben speciális szakoktatás. Az olvasó számára ez valószínűleg hihetetlenül magas szám, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a korabeli Magyarországon az állam mellett valamennyi történelmi felekezet tartott még fenn felsőfokú képzést végző tanintézeteket. A korabeli állami felsőoktatás mindössze a Pesti

* Készült az MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport munkája keretében (213 TKI 738).

Egyetemből, 6 állami jogakadémiából¹ és négy szakirányú,² részben önálló felsőoktatási intézményből állt. A római katolikus egyház 10 bölcsészeti líceumot tartott fenn,³ amelyből háromhoz jogi képzés is csatlakozott. Két magánjellegű agrártanintézet mellett⁴ két másik magánszakiskola⁵ is működött. A református egyház 16 kollégiumából nyolcban volt bölcsészeti, jogi és teológiai képzés,⁶ a másik nyolcban csak bölcsészeti oktatás egészítette ki a középfokú képzést. Az evangélikus egyház 9 tanintézetet tartott fenn 1847-ben, közülük bölcsészeti, jogi és teológiai oktatás folyt hat helyen,⁷ a másik háromban csak bölcsészeti.⁸ Az unitáriusok egy kollégiumot tartottak fenn,⁹ míg a román és szerb ortodox egyház három teológiát működtetett.¹⁰ Ezenkívül a római és görögkatolikus érseki, illetve püspöki székhelyeken 23 egyházmegyei szeminárium működött, valamint 11 hazai rendtartománnyal rendelkező szerzetesrendnek is volt saját teológiai főiskolája, amelyek többsége ekkor még nem állandó helyen működött.¹¹

A sokféle tanintézet közül természetesen nem mind volt magyar többségű, hiszen Horvátországban a horvát nemzeti mozgalom hatott pl. a zágrábi diákságra. Erdélyben a szászok mindig is külön nemzetnek tartották magukat, és pl. Nagyszébenben német nemzeti tudatuk mindig határozottan érvényesült. Balászfalván, de Kolozsváron is egyre erősödött a román diákok nemzeti érzése, és a Felvidéken a Pozsonyi Evangélikus Líceum volt a szlovák nemzeti mozgalom egyik bölcsője. Karlóca értelemszerűen a szerb nemzeti mozgalom központja volt, ahol az ottani teológián nőtt fel a szerb értelmiség jelentős része. Mindez azt jelentette, hogy a korabeli ifjúság elkerülhetetlenül politizált, már azzal is, hogy csatlakozott saját nemzeti mozgalmaihoz. A magyar egyetemi és főiskolai ifjúság a reformkorban csak kulturális és művelődési jellegű egyesületeket alapíthatott, de a bécsi udvar ezeket a kezdeményezéseket sem nézte jó szemmel. Bodolay Géza alapművéből szerencsére jól ismerjük a korabeli diáktársaságokat.¹² A korábban

¹ Ezek Pozsony, Győr, Zágráb, Kassa, Nagyvárad és Kolozsvár városaiban működtek.

² Ezek voltak a Selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia, összbirodalmi jelleggel, a pesti *Institutum Geometricum*, a mérnökképző intézet, valamint az *Institutum Veterinarium*, az állatorvosi intézet, amelyek ekkor az egyetem szervezetébe tartoztak. Rajtuk kívül 1846-tól létezett a nem valódi felsőfokú József Ipartanoda, amelyet éppen diákmozgalma miatt ideszámítunk.

³ Diakóvár, Nagyszombat, Rozsnyó, Szatmárnémeti, Szeged, Szombathely, Vác csak bölcsészeti karral, míg Eger, Pécs és Temesvár 1847-ben bölcsészeti és jogi karral rendelkezett.

⁴ Keszthely és Magyaróvár gazdasági tanintézetei.

⁵ Pesten az Első Magyar Művészeti Akadémia, Fiumében pedig a Hajózási Szakiskola.

⁶ A nyolc felsőfokú kollégium: Debrecen, Kecskemét, Kolozsvár, Máramarossziget, Marosvásárhely, Nagyenyed, Pápa, Sárospatak.

⁷ Eperjes, Késmárk, Lőcse, Nagyszében, Pozsony, Sopron.

⁸ Brassó, Selmecbánya, Szarvas.

⁹ Kolozsváron az unitárius kollégiumban a reformkor végén bölcsészeti, jogi és teológiai képzés is volt.

¹⁰ Arad, Karlóca és Nagyszében városaiban.

¹¹ A magyar rendtartománnyal bíró rendek a következők: a csornai és jászói premontreiek, bencések, ciszterciák, piaristák, minoriták és az öt tartományt fenntartó ferencesek (kapisztránusok, ladiszlaiták, mariánusok, stefaniták, szalvatoriánusok).

¹² BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963).

felsorolt valamennyi intézményben, a Pesti Egyetemen, a jogakadémiákon, a református kollégiumokban, az evangélikus líceumok többségében újra és újra alakultak kisebb-nagyobb diákegyesületek, olvasókörök, társaságok, amelyeket a hatalom betiltott. Ezután új néven ismét megalakultak, újra betiltották őket, megint újjáalakultak, de elmondható, hogy lényegében betöltötték hivatásukat. A reformkorban, ezeken a hazai főiskolákon felnőtt egy hazafias érzésű, művelt reformnemzedék, amely tudatosan készült Magyarország korszerűsítésére és fejlesztésére. Ha terveit 1848-ban nem is, de néhány évtizeddel később meg tudta valósítani. Egy példán szeretném érzékeltetni a fenti folyamatot. A Pesti Egyetemen 1792-ben a magyar nyelv első egyetemi tanára, Vályi András kezdeményezte egy „Pesti Magyar Társaság” létrehozását. A magyar jakobinus mozgalom miatt az ilyen társaságok nem működtek tovább. Később van adat arra, hogy az egyetemen létezhetett 1803-ban egy kisebb társaság, de nagyon rövid ideig, 1833-ban alakult az egyetemi bölcsészekből és jogászokból álló „Nemes Kompánia”,¹³ amelyet az egyetem elnöke sürgősen betiltott. 1836-ban „Cassino” néven újból létrejött, állítólag 83 taggal egy egyesület, ezt is betiltották.¹⁴ 1842-ben „Pesti Magyar Társaság” néven jött létre az újabb egyesület, amely 1844-től „Egyetemi Magyar Társulat” néven szerepelt, 1845-ben pedig „Irodalmi Kör” elnevezéssel. Többszöri tiltás után valamilyen formában mégis működött 1848-ig, és a források szerint szerepe volt az 1848-as pesti események előkészítésében.

Itt kell megemlítenünk, hogy a fenti folyamatok érvényesek voltak a hazai nemzetiségek értelmiségi és diákmozgalmaira is. A szerb diákok különböző kulturális egyesületei Omladina néven egyesültek és képviselték a szerb nemzeti gondolatot. A Pozsonyi Evangélikus Líceumban Ludovit Štúr vezette az ottani Cseh-Szláv Társaság néven szerveződő egyesületet. 1846-ban a Pesti Egyetemen 109 szlovák, szerb és horvát nemzetiségű hallgató kérte más európai egyetemek példájára hivatkozva egy szláv nyelvi tanszék felállítását, hogy magukat „*a miveltebb szláv nyelvben*” tovább képezhessék.¹⁵ Az aláírók ellen ugyan vizsgálatot indított a Helytartótanács, de végül csupán rosszalásukat fejezték ki, más lépés nem történt. A román nemzeti mozgalom későbbi vezető alakja, Avram Iancu a kolozsvári Királyi Líceum hallgatója volt 1841–1844 között, és ő is részt vett a román nemzetiségű hallgatók olvasókörének megalapításában.¹⁶

Az egyetemi és főiskolai hallgatók szerepe 1848-ban

1848 kora tavaszán az európai forradalmi fellendülés nagy hatással volt a pesti radikális demokrata értelmiségre, s a velük nagy számban szimpatizáló egyetemi ifjúságra. A pá-

¹³ BODALAY, *Irodalmi...*, 323.

¹⁴ BODALAY, *Irodalmi...*, 324.

¹⁵ OL C-67. 1846. 8.k. 147. sz.

¹⁶ VITA Zsigmond, „Erdélyi ifjúsági olvasótársaságok a reformkorban”, in VITA Zsigmond, *Művelődés és népszolgálat: Tanulmányok* (Bukarest: Kriterion Kiadó, 1983), 128.

rizsi forradalom mintájára az Ellenzéki Kör vezetésével egy nagyszabású „*reformbankett*” összehívását tervezték március 19-re, amelyen követeléseiket akarták előterjeszteni. A banketten való részvétel érdekében az egyetemen aláírási íveket adtak körbe, amelyeken egyre több hallgató neve szerepelt. A rektor és a kari igazgatók március 13-án utasították a dékánokat, hogy az ifjúságot figyelmeztessék: „*azon politikai mozgalmakban, melyek Lajos Fülöp francia király bukásának következtében Pesten, mint Magyarország szívében keletkeztek, részt venni óvakodjanak*”. Az Egyetemi Tanács konzervatív tagjai azt fontolgatták, hogy példát statuálva egy diákot a „*reform-lakomai ív*” aláírásáért eltávolították az egyetemről. A bécsi forradalom hírére azonban Pesten a kezdeményezés már az ifjúságé lett.¹⁷ Március 15-én délelőtt a Pilvaxból érkező forradalmi ifjakhoz elsőként az Orvosi Kar és a Mérnöki Intézet hallgatói csatlakoztak, szinte teljes számban.¹⁸ A felvonuló ifjúsághoz az egyetem központi épülete előtt társultak a bölcsészeti fakultás diákjai. Az éppen ülésező Helytartótanács tagjai még reménykedtek abban, hogy csupán a rektor elleni tüntetésről van szó, pedig a mozgalom ekkor már régen politikai jelleget öltött. Az egyetem előtti téren elhangzott a Nemzeti dal és a 12 pont, s az egyetemi ifjúsághoz csatlakozó tömegek már bizonyossá tették a pesti forradalom győzelmét. Nem kívánjuk eltúlozni az egyetemi ifjúság jelentőségét 1848. március 15. eseményeiben, mégis nyilvánvaló, hogy Petőfiék kezdeményezésének döntő lökést adott a diákok azonnali és tömeges támogatása. A délelőtti eseményekben a fordulópontot éppen az egyetem előtti téren történtek jelentették, amit az is bizonyít, hogy Petőfi Sándor már másnap javasolta, hogy a helyet „15-ik martius teré”-nek nevezzék el.¹⁹ Március 16-án reggel az Egyetemi Tanács ülésén már egészen más volt a hangulat, mint három nappal korábban. A professzorok kimondták, hogy a forradalmi helyzetben közönyösek nem maradhatnak, s ezért kinyilatkoztatták egyetértésüket a 12 pontban foglalt követelésekkel, egyben a tanítást határozatlan időre felfüggesztették. Az Egyetemi Tanács e határozatát, elsősorban a 12 pont elfogadását a rektor ünnepélyesen kihirdette a diákok előtt, majd kívánságukra a hallgatóknak átadták az egyetem zászlaját, akik későbbi felvonulásaikon ezt a jelképet használták. Az egyetemi hallgatók még aznap megkezdték tanácskozásaikat az univerzitás elkerülhetetlenül szükséges reformjának részleteiről. 1848. március 17-én már el is készült az ifjúság kilencpontos javaslata:²⁰

¹⁷ A témához általában: TÓTH András és ANTALL József, „A magyarországi felsőoktatás a reformkorban és 1848–49-ben”, in *Felsőoktatási Szemle* 7–8. sz. (1968).

¹⁸ 1848 márciusának eseményeit részletesen jegyezte fel a Kar Diariumában Jedlik Ányos. Az időközben elpusztult eredetiből közölt hosszabb részletet ZELOVICH Kornél, *A m. kir. József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története* (Budapest, 1922), 63–66. Lásd még Klaniczay Tibor közlését. *Valóság* 1947, 6. sz. 470–472.

¹⁹ Pesti Hírlap, 1848. márc. 18.

²⁰ A diákmozgalmakra: HAJDÚ János, *Eötvös József báró első minisztersége (1848)* (Budapest, 1933), 92–105. A pozsonyi küldöttségre: uo., 57.

A pesti egyetemi ifjúság kívánatai

„A magyar Egyetem emancipatiója a bécsi kormány és egyetem gyámsága alól, s annak törvény általi biztosítása. Az Egyetem kormányzásának szabadelví elrendezése, s országgyűlésein képviseltetése. Az egyetemi jószágok fölszabadítása a collegiális rendszer kezelése alól, s azoknak hű, nyilvános felelősséggel járó kezelése. Tökéletes tanítási és tanulási szabadság, t. i. szabad legyen a tanulói évek meghatározása mellett tant és tanítót választani; nem különben tudományuk és képességük által kitűnt egyéneknek szabadon oktathatni, s az álladalom által fizetett tanárokkal egyenlő érvényességű bizonyítványokat adhatni. A rendes és rendkívüli tanszékek, segédállomások stb. nem kegyelem útján, de érdem és nyilvános csődület általi betöltése minden valláskülönbség nélkül, s azoknak a külön vallások szükségéinek, s a tudomány jelen állásának megfelelő szaporítása. Testgyakorlati intézetek, s egyletek fölállítása. A tudományban elmaradt, vagy elaggott tanárok elmozdítása, s nyugdíjaztatás. Az évenkénti próbatételek megszüntetése, azok helyett nyilvános, szigorú, s kimerítő, díjnélküli vizsgálatok behozatala, a tanároknak az álladalom általi kármentesítésével. Nagyobb, a tudományok jelen igényeinek megfelelő, s a magyar nemzethez illő tantermek, s egyéb intézetek felállítása. Kelt Pesten, a magyar királyi tudomány egyetem összes ifjúsága közgyűléséből, a sajtószabadság harmadik napján.”

17-e délutánján a hallgatók igen reális és szakszerű „kívánatait” az Egyetemi Tanács is elfogadta, és ezt a rektor és a tanári kar küldöttjei a pontok aláírásával erősítették meg. Az ezek után már „közös” kívánságokat tartalmazó pontokat az egyetemi tanárok választott képviselői juttatták el a pesti városházára, ahol a „Közbátorsági Választmány” ígéretet tett, hogy ezeket a követeléseket is magával viszi a pozsonyi országgyűlésre induló küldöttség. Ezekben a napokban az egyetemi ifjúság lázas vitákon tárgyalta az elmúlt időszak eseményeit, s természetesen az egyetemi oktatás problémáit. A tanítás heteken keresztül szünetelt, jóllehet a Helytartótanács március 18-án úgy rendelkezett, hogy az előadások – „a mértani tanulmányok is” – már magyar nyelven folytatódjanak. Egyben elrendelték a magyarul nem tudó tanárok nyugdíjazását. Az ifjúság azonban az új vallás- és közoktatásügyi miniszter hivatalba lépéséig másnak rendelkezését nem volt hajlandó tudomásul venni. Mint ilyen esetekben mindig, a hallgatók között a legkülönbözőbb, gyakran szélsőséges nézeteknek is akadtak hívei. Voltak, akik már a magyarul kevésbé jól beszélő tanárok eltávolítását is követelték, és új, a fiatalok körében népszerűbb szakemberek tanárrá való kinevezését indítványozták. Amint az egyik, április elején megjelent radikális lap fogalmazott: az egyetemen „*heves viták és szónoklatok tartattak a professzorok érdemei és nemérdemei fölött*”.²¹ A Helytartótanács megpróbálkozott az egyetemi mozgalmak letörésével, legalábbis felhívta a tanácsot az egyetem mihamarabbi megnyitására, de mivel úgy látta, hogy „*jelen körülményekben attól lehet*

²¹ „Az egyetemi tanulóság mustrát tartott” című cikk in *Reform*, 1848. ápr. 6. 1. sz., 7. Egy másik újságcikk arról is tudósított, hogy egyes diákok Jedlik Ányos helyett, vagy legalábbis mellette a körükben népszerű Gelenczei Pál kinevezését kérték, in *Hetilap*, 1848. ápr. 7. 28. sz. „Budapest” című közlemény.

tartani, hogy a latin előadásokban zavargások támadhatnának”, elrendelték a magyarul nem tudó tanárok ideiglenes felmentését, és felhívták az igazgatókat helyettesek alkalmazására.²² Az egyetem vezetősége megpróbálkozott a tanítás újrakezdésével, de ebben a radikalizálódó ifjúság megakadályozta. Ezekben a napokban megszűnt az egyetem vezetése és a hallgatók közötti kezdeti egyetértés, s ezt rövid ideig tartó, de erős szembenállás váltotta fel. Március 24-én az ifjúság elérte, hogy képviselőjük a továbbiakban jelen lehessen az egyetemi tanácsülésen. A hallgatók március végén, az Orvosi Karon megakadályozták a szemészeti tanszékre kiírt pályázat megtartását is mivel azt még nem az új minisztérium írta ki.²³ A rövid ideig Pesten tartózkodó kijelölt miniszter, Eötvös József 1848. április 2-án ellátogatott az egyetemre, ahol a diákok képviselőivel találkozott. E nagygyűlésen az egyik joghallgató terjesztette elő az ifjúság kívánságait,²⁴ több tanár elbocsátását kérték, miközben a magántanári intézmény bevezetését sürgették. Az egyetemi hallgatók alapján véve helyes mozgalmába itt kétségtelenül túlzott türelmetlenség vegyült, hiszen esetenként olyan tanárok ellen is felléptek, akik tudományuk kiváló szakemberei voltak, s a kifogás csupán az lehetett ellenük, hogy magyarul rosszul beszélnek, mint például Petzelt József, a Mérnöki Intézet vezetője. E szélsőséges megnyilatkozásokat azonban a józan többség hamarosan leszerelte. Petzelt mellett például Kruspér István, a bécsi Műegyetem fiatal tanársegédje állt ki a *Hetilap*ban megjelent újságcikkében.²⁵ A hallgatóknak az a kérése, hogy az egyetemen olyan tudósok kapjanak katedrát, akik a reformkor tudományos és politikai küzdelmeiben nemzeti érzésükről is tanúbizonyságot tettek, érthető volt, s mint látni fogjuk, e kívánság találkozott az új miniszter szándékaival is. A mérnökhallgatók kívánsága is teljesült akkor, amikor Vállas Antal és Gelenczei Pál kapott kinevezést a Bölcsészeti Karra. Ezzel egy időben az Orvosi Kar kémia tanszékének vezetése, Nendtvich Károly kapott megbízatást. A forradalmi változások eredményeként az Iparegyesület egykori lelkes oktatói gárdája, elsősorban Vállas s Nendtvich végre olyan helyre került, ahol jobban szolgálhatták a magyar felsőoktatás ügyét. Gelenczei és Jedlik Ányos a Bölcsészeti Karon ugyanazt a tárgyat oktatta, így a miniszteri rendelet a diákok szabad választására bízta, hogy melyik előadót kívánják hallgatni. A diákmozgalmak egészen május elejéig tovább folytatódtak, bár a későbbi követelések már nem voltak olyan reálisak, mint a március 17-i pontok. Az ifjúság május 6-án tartott közgyűlésének ötpontos határozatát küldöttség vitte Eötvöshöz,²⁶

²² SZENTPÉTERY Imre, *A Bölcsészettudományi Kar története* (Budapest, 1935), 373, és OL. Helyt. Lt. C-67.1848. 8. k. 66. sz.

²³ OL. Helyt: Lt. C-67.1848. Orvoskari 47. sz.

²⁴ Vidács János joghallgató volt az ifjúság szószólója: *Pesti Hírlap*, 1848. ápr. 4. 19. sz. és *Március Tizenötödike*, 1848. ápr. 2. 61–62. *Reform*, 1848. ápr. 6. (1. sz.), 7.

²⁵ KRUSPÉR István, „Egy szó a pesti egyetemi mérnöki növendék ifjúsághoz”, *Hetilap*, 1848. ápr. 28., 33. sz. 516–519. hasáb. Kruspér cikke a *Hetilap* utolsó számában jelent meg, s bár a lapot az ellenvélemény közlésére is felkérték, az a lap megszűnése miatt már nem kerülhetett nyilvánosságra. A cikk kelte: Bécs, 1848. ápr. 18.

²⁶ Az öt pontban a hallgatók a „történettan” tanárának leváltását és Vasvári Pál kinevezését kérték, nyomtatási lehetőséget, a „bukott kormány” embereinek mellőzését a minisztériumban, a szigorlati díjak eltörlését, s általában azon tanárok elbocsátását, akik nem bírják az ifjúság szeretetét és bizalmát, in *Március Tizenötödike*, 1848. máj. 9. (47. sz.).

melynek érdekessége, hogy a diákok szószólója, Korányi Frigyes orvostanhallgató, a későbbi neves professzor volt. Eötvös az irreális kívánságokat elutasította, csupán a szigorlati díjak megszüntetésébe egyezett bele. A hallgatóság végül is elfogadta a miniszteri döntést, és ezzel az egyetemi diákmozgalmak első szakasza lezárult.

Az 1848 tavaszi diákmozgalmak az *Institutum Geometricum*ot sem hagyták érintetlenül. Az április eleji kinevezések során Petzval Ottó, a felsőbb matematika rendes tanára, a gyakorlati mértani tanszékre „magántanítói” megbízást kapott.²⁷ A rendelkezés nem azt jelentette, hogy Petzelt József megvált volna katedrójától, csupán jelezte, hogy a Mérnöki Intézet vezetésében és szervezetében a közeljövőben változások várhatók.

A Mérnöki Intézet hallgatóinak mozgalma főleg szakmai vitákat és hasznos tanácskozásokat jelentett, s legfeljebb kismértékben érintett személyi kérdéseket.²⁸ Jedlik, Petzelt és Petzval 1848 tavaszán és nyarán együtt tartották meg a Mérnöki Intézet hallgatóinak szigorlatait. Eötvös már április 24-én úgy rendelkezett, hogy a tanévet a tantézetekben minél előbb be kell fejezni, majd június 10-én az egyetemi szigorlatokat is felfüggesztette, kivéve az orvosok és mérnökök még hátralévő „szigorú próbatételeit”. A forradalom győzelme után láthatólag nőtt a mérnöki pálya iránti érdeklődés. 1848 tavaszán korábban még sohasem tapasztalt nagy számban jelentkeztek az intézet régi, de szigorlatot még nem tett hallgatói, hogy a szigorlatok letételével mérnöki oklevelet szerezhessenek. A jelentkezők nagy száma miatt a mérnöki szigorlatok március 19-től egészen június végéig tartottak. Összesen 82-en szereztek ebben az évben mérnöki oklevelet, ami rekord volt az *Institutum Geometricum* történetében.

Az ipartanodai diákmozgalmak

Miközben a Mérnöki Intézet hallgatóinak mozgalma nagyjából szakmai kérdések köré összpontosult, addig az Ipartanodában jóval viharosabb események játszódtak le. Az eljövendő feladatokról a Pilvax kávéházban tanácskozó forradalmi érzelmű fiatalok között ott volt az Ipartanoda két diákja is, a 21 éves Makai Vince és a 19 éves Pech József. „Március első napjaiban tudomra esvén miképp egy szándékba vett nagyszerű bankett megtartására a kir. József Ipartanoda növendékei között is aláírási ívek lennének forgásban, el nem mulasztám az ifjakat békés magok viseletére inteni” – írta későbbi jelentésében Karácson Mihály igazgató.²⁹ Március 15-én Karácson, aki ugyan nem volt a reformkor nemzeti törekvéseinek ellenzője, de idegenkedett bármilyen radikális, forradalmi megmozdulástól, az egyetemi ifúság felvonulásától megrettenve az ipartanodai diákságot igyekezett visszatartani az egyetemistákhoz való csatlakozástól. Az idősebb

²⁷ SZENTPÉTERY, *A Bölcsészettudományi Kar...*, 374.

²⁸ Néhány, szélsőséges álláspontot képviselő hallgató ösztönzésére a diákok kezdetben Gelenczei óráit favorizálták, de Jedlik vitathatatlanul magas szaktudása rövidesen változtatott a helyzeten. E kérdésről bővebben: HOLENDÁ Barnabás, „Jedlik Ányos”, in *Műszaki nagyjaink*, szerk. SZŐKE Béla (Budapest: Gépipari Tudományos Egyesület, 1967), 1: 49–50.

²⁹ BME Lt. 1. 9/1849.1849. márc. 24-i jelentés.

diákok persze így is csatlakoztak a Landerer-nyomda felé igyekvő tömeghez.³⁰ Március 27-én Arenstein József, az Ipartanoda fiatal tanára tanácskozássra hívta össze a diákokat. Arenstein az egyetemi példa nyomán az Ipartanoda korszerűsítéséről, a legsürgősebb változtatásokról akart tanácskozni a fiatalokkal. Az igazgató határozottan ellenezte a gyűlésezést, de azt nem tudta megakadályozni, így a diákság rövidesen 12 tagú választmányt jelölt ki, s ezután napokon keresztül folyt a vita az Ipartanoda reformjáról. A rendkívül izgatott légkörben folyó tanácskozások után – ahol a személyi kérdésekben maguk a diákok sem foglaltak egységesen állást – április elejére készült el az a lista, amely 12 pontba foglalva tartalmazta az ifjúság követelését az Ipartanoda oktatási rendszerének korszerűsítéséről.³¹

„Az összes ipartanodái hallgatóság kívánatai: A pesti kir. József ipartanodának minél előbb ösztömműgyetemmé (Politechnicum) átalakítása. Az intézetnek mindenképp megfelelő épület. Egy ösztömműgyetemhez illő minél előbbi tökéletes felszerelés. Az ösztömműgyetem igényeinek megfelelő könyvtár, s ennek tanulók általi használhatása. A bécsi polytechnicumtól, valamint egyéb tanintézetektől tökéletes függetlensége. Minden rendes tanár tartozzék vagy már létező, vagy általa szerkesztendő magyar tankönyv szerint előadni. A szükségéhez képest tanársegédeknek minél előbbi kinevezése. Francia, olasz nyelv, rögtöni díjmentes hallgathatása, s az angol nyelv minél előbbi tanítása. Szabad tanítás és tanulhatás. Az intézet hallgatóságának a tanári ülésekbeni képviselője. Magán és rendes hallgatók tetszés szerint évenként vagy tanfolyam végével nyilván vizsgálat. Az igazgatást tanári ülésekre kívánjuk átruháztatni, közbizodalmú tanár elnöklete alatt.”

A diákok követelése fontos, időszerű és régóta megoldásra váró kérdéseket érintettek. Csupán az utolsó pont, amely a legutolsó napokban került be az elfogadott kívánalmak közé, jelzett aktuális problémát.³² Május 3-án az Ipartanoda egész tanári kara megjelent Eötvös József és Klauzál Gábor miniszterek előtt, akik sürgették az intézetben a nyugalom helyreállítását.³³ Április legvégén ugyan újra megkezdődtek az előadások, de ezután a tanév befejezésének előrehozása hamarosan megoldotta a problémákat. A még Pesten tartózkodó 51 diák május 5-én beadványban kérte a vallás- és közoktatásügyi minisztertől, hogy *„miután a tanulóknak nagy része hazament, az itt lévők az általános zavarok mindig messzebbre harapódzásától biztosítva nem lévén, ez által a tanulási biztos haladás reménye is meghiúsulván (kérjük), hogy miniszteri rendelet által intézetünkben a rendes előadásokat megszüntetvén, minél hamarabb gondoskodják arról, hogy jövő iskolai évben pótolva ez idej lemaradásunkat, próbatételt adhassunk”*.³⁴ A május végén tartott utolsó vizsgákon már csak mintegy 20 hallgató vett részt. Ebben

³⁰ OL. 1848–49-i min. Lt. H-61VKM EL Isk. oszt. 1848. 20. k. 66. t. Karácson jelentése 1848. ápr. 27.

³¹ A nyomtatásban megjelent 12 pont: OL. 1848–49-i min. Lt. H-61 VKM EL Isk. oszt. 1848. 23. k. 23. t., valamint a BME Levéltárában.

³² „Nyűt levél az ipartanoda igazgatójához” – *Reform*, 1848. máj. 4., 9. sz. 72.

³³ BME Lt. 1. 9/1849. Karácson jelentése szerint Klauzál elítélte Arenstein magatartását, és felhívta a figyelmét, hogy ő is igyekezzen hozzájárulni a rend helyreállításához.

³⁴ OL. 1848–49-i min. Lt. H-61 VKM El. Okt. oszt. 1848. 20. k. 6. t.

az időben már mind a diákok, mind a tanárok más feladatokkal voltak elfoglalva. A minisztérium a későbbiekben még kivizsgálta a diákok panaszainak jogosságát, s végül az érdekelt tanárokat is meghallgatva Karácsont megerősítette tisztségében.³⁵ Ami a diákoknak az intézet korszerűsítésére vonatkozó javaslatait illette, e kérdésekben a minisztérium a napirendre kerülő reformjavaslatok tárgyalásai után kívánt dönteni.³⁶ Május második felében a pesti egyetemi ifjúságot már nem az oktatás kérdései foglalkoztatták elsősorban. Ekkoriban kezdődött meg a fővárosban az 1. és 2. pesti honvédszászlóalj szervezése. E csapattestekbe tudjuk, hogy igen sok egyetemista, köztük mérnökhallgató is jelentkezett, de ott volt közöttük az Ipartanoda néhány idősebb diákja is. Tegyük hozzá, 1848 nyarán Petzelt József az *Institutum* vezető tanára is beállt a honvédseregbe, hogy régi katonai tudását a magyar függetlenség védelmében kamatoztassa.³⁷ 1848 őszén a bécsi forradalom idején az ottani „Technikus Légióba” is sok magyar műegyetemi hallgató lépett be, kiállva a forradalom és a magyar szabadságharc ügye mellett.³⁸ A Mérnöki Intézet és az Ipartanoda hallgatóinak mozgalmi összességükben a magyar műszaki felsőoktatás fontos és halaszthatatlan reformjának érdekében indultak meg. E mozgalmak esetenként – különösen az Ipartanodában – a kezdet gyermekbetegségének jegeit is magukon viselték, de mindenképpen a haladás ügyét akarták szolgálni, amit egyes hallgatók később a magyar szabadságharcban való részvételükkel bizonyítottak.

Az egyetemi törvénycikk

A márciusi forradalomnak az egyetemmel kapcsolatos első vívmánya az 1848. évi 19. törvénycikk megszületése volt. A pozsonyi országgyűlés március 19-i ülésén Hajnik Pál, a Pestről érkezett küldöttség tagja terjesztette elő az egyetemi ifjúság kívánságait. Így került az országgyűlés elé az említett rövid törvényjavaslat, amelynek fontosságát az adja, hogy kodifikálta a liberális egyetempolitika két fontos elemét. Egyrészt az egyetemet az országgyűlésnek felelős közoktatásügyi miniszter fennhatósága alá rendelte, másrészt kimondta a tanítási és tanulási szabadság elvét. Ez utóbbival kapcsolatban a főrendiház ülésén kisebb vita bontakozott ki, mivel többen ellenezték a teljes tanszabadság kinyilvánítását.³⁹ A végül elfogadott szövegben úgy fogalmaztak, hogy

³⁵ BME Lt. 1. 138/1847–48. Vö. Az igazgató és Mayer jelentése a diákok kifogásaival kapcsolatban: OL. Uo. mint előbb 1848. 20. k. 46.1.1848. júl. 2. A felmentő határozat jóval későbbi, 1848. okt. 31-én kelt, in BME Lt. 1. 190/1847–48.

³⁶ BME Lt: 1. 125/1847–48.

³⁷ OL. 1848–49-i min. Lt. H-60 VKM Fels. Okt. oszt. 1849.16. k. 3. t. Petzelt 1848. nov. 20-én írt jelentése a VKM-ba.

³⁸ Vö. Hedwig GOLLOB, *Geschichte der Technischen Hochschule in Wien* (Wien, 1964), 193. „Leider hatten sich in die damals aufgestellte Technikerlegion verschiedene auswertige Studenten eingeschlichen, [...] Auch Prechtl berichtet, das Ungarn, Polen, Franzosen und Italianer sich jener eigentlich unösterreichischen Manier, Verfassungsänderungen herbeizuführen, befleißigten.”

³⁹ A törvénycikk megszüvegezésére: KÁROLYI Árpád, *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt* (Budapest, 1936).

„a rendes tanárokon kívül más jeles egyének, a ministerium által ideiglenesen megállapítható, későbbiekben pedig törvény által meghatározandó feltételek mellett oktathassanak”. A minisztérium így felhatalmazást kapott arra, hogy még a jövőbeni új országgyűlés döntései előtt megkezdhesse az egyetemen nélkülözhetetlenül szükséges reformok bevezetését. 1848 tavaszának eseményei között feltétlenül meg kell emlékeznünk az egyetemi hallgatóság részvételéről az újonnan alakult nemzetországban. A diákok már március 8-án nagy számban léptek be a nemzetországba, amelyben a Radikál-körrel s az ún. „egyenlőségi csapattal” együtt önálló osztályt alkottak. Ezen belül az egyetemi hallgatóknak saját nemzetőrszázaduk volt, a fiatal történelemtanár, Horvát Árpád vezetésével.⁴⁰ Önálló egységet képeztek az állatorvostan-hallgatók is, tanáruk Zlamál Vilmos irányításával. Az egyetemi század pontos létszámát nem ismerjük, de már létezése is nagyobb súlyt adott a diákság korábban említett reformköveteléseinek. A fegyveres egyetemi ifjúság különálló egysége 1848 májusáig megmaradt, s szelleme nemcsak demokratikus, hanem kifejezetten radikális, forradalmi volt. Szándékuk szerint közöttük „egy vagy más osztálykülönségnek még árnyékát sem” kívánták fenntartani. A kormány az egységes nemzetőrség létrehozásakor felszámolta a felfegyverzett diákcsoport különállását, s ezt az egyetemisták tiltakozása sem akadályozhatta meg.⁴¹

Szervezeti és személyi változások 1848 nyaráig

A forradalmi idők változásai azonnal éreztették hatásukat, az évtizedek óta megcsontosodott rendszerű magyar egyetem belső életében. A felelős magyar minisztérium hivatalba lépése után, az új egyetemi szabályzat bevezetéséig átmeneti állapot alakult ki, s ezt tükrözte az egyetem 1848–49. évi szervezete is. A régi tisztségek új tartalmat kaptak, mivel a vallás- és közoktatásügyi miniszter egyben az egyetem elnöke is lett. Eötvös 1848. május 1-én Csaszus Mártont, az Orvosi Kar professzorát egyetemi alelnökké nevezte ki, aki 1849. február 1-ig látta el ezt a feladatot.⁴² Az átmeneti időszakra még fenntartották a kari igazgatói tisztségeket, de a három világi kar élére új, illetve helyettes igazgató került. Ezekben az esetekben nem leváltásokról volt szó, inkább arról, hogy a korábbi igazgatók a minisztériumban kaptak megbízatást. Az Orvosi Karon Stáhly Ignác helyére Balassa János került, a bölcsészeti fakultáson Korizmic Antalt helyettesként Degen János váltotta fel. A Jogi Kar korábbi igazgatója elhunyt, e tisztséget ugyancsak helyettesként Frank Ignác töltötte be. Az Egyetemi Tanács változatlan összetétel-

⁴⁰ Az egyetemi tanárok szerepvállalására: SÖTÉR István, *A sas és a serleg* (Budapest, 1975), 38.

⁴¹ A hallgatók ekkor, amikor Pesten antiszemita zavargások kezdődtek, úgy nyilatkoztak, hogy a zsidó vallású egyetemi polgártársaktól ne vegyék el a fegyvert, mert „ők ugyanazon hazának fiai, ugyanazon egyetem tagjai, velünk egyenlők...” *Március Tizenötödike*, 1848. máj. 1., 159–160. Az egységes nemzetőrség létrehozásáról: URBÁN Aladár, *A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán* (Budapest, 1973), 41, 49, 63.

⁴² GYÖRY Tibor, *Az Orvostudományi Kar története 1770–1935* (Budapest, 1936), 387–388.

ben működött tovább, sőt 1848 júniusában a minisztérium felfüggesztette az ilyenkor szokásos rektor-, illetve dékánválasztásokat, és felkérte a tanácsot, hogy a tervezett egyetemi reform életbe léptetéséig az addigi formában lássa el feladatát.⁴³ A tanári kar összetételében azonban elkerülhetetlenek voltak a változások, hiszen ennek szükségességére még a régi főhatóság, a Helytartótanács is utalt. A magyar nyelvű oktatás teljessé tétele már eleve megrostálta a tanári kart, mivel a magyarul nem tudók kénytelenek voltak megválni katedrájuktól, vagy nyugdíjazásukat kérni. A legnagyobb változás érhetően a Bölcsészeti Karon történt, hiszen itt maradt meg legtovább a latin oktatási nyelv.⁴⁴ Előbb helyettesként, majd rendes tanárként kapott kinevezést a matematikai tanszékre Vállas Antal, a bölcsészetre Purgstaller (Palotai) József, a diplomatikai tanszékre Horvát Árpád, a magyar nyelv és irodalom tanszékre pedig a költő-szerkesztő, Garay János. Az első magántanári megbízásokat Gelenczei Pál a fizika, Horvát Árpád a történettudomány és Petzval Ottó a gyakorlati mértan oktatására kapták. Az Orvosi Karon volt a legkevesebb változás, itt a megürült vegytan tanszékére az Ipartanoda tanárát, Nendtvich Károlyt hívták haza németországi tanulmányútjáról. A Jogi Karon is több tanszék üresedett meg 1848 tavaszán. Rendkívüli tanári kinevezést kapott Kornis Károly a büntetőjog, Bercsényi László a politikai és kereskedelmi jog, valamint Suhajda János az egyházjog tanszékére. A kar nagy nyeresége volt az 1848 nyarán tanárrá kinevezett Pauler Tivadar, aki Virozsil Antalnak ideiglenesen megürült tanszékére került. Eötvös a tanárok kinevezésénél nem mindig teljesítette a közvélemény kívánságait. Így például elzárkózott Vasvári Pálnak az egyetemes történelem rendes tanárává való kinevezésétől, bár ez volt a diákok határozott kérése. Eötvös a kinevezéseknél ragaszkodott a fokozatosság elvéhez, s ez alól a népszerű, a forradalomban magát kitüntető Vasvári Pál kedvéért sem tett kivételt. Vasvári 1848 júniusában kapott csak magántanári megbízást. Az 1847/48-as tanév második szemesztere a megszokottnál rövidebb ideig tartott. Az előadásokat április elején újra kezdték, de a forradalmi változások napjaiban rendszeres tanulásról nem lehetett szó. Eötvös április 24-én úgy rendelkezett, hogy a tanévet valamennyi karon, a vizsgákat is beleértve, május végéig be kell fejezni, hogy azután a tanárok teljes erejüket az egyetemi reform részletes kimunkálására fordíthassák. A tanév végén az átlagosnál jóval több hallgató jelent meg a szigorlatokon. A nagy érdeklődés a díjmentesség mellett annak is szólt, hogy többen reménykedtek abban, hogy a különleges körülmények között könnyebben lehet letenni a vizsgákat. E szándékot látva a Bölcsészeti Kar régi és új tanárai beadványban kérték a minisztert, hogy függesse fel a szigorlatok folytatását. Eötvös 1848. június 10-én elrendelte, hogy az orvosi és a mérnöki szigorlatok kivételével a további vizsgákat be kell szüntetni.⁴⁵ A tanév tehát júniusban véget ért. 1848-ban összesen 334-en szereztek valamilyen oklevelet az egyetemen, beleértve a Mérnöki Intézetet, az állatorvosi tanfolyamot és az Orvosi Kar

⁴³ OL 1848–49-i min. Lt. H-60. VKM Fels. Okt. oszt. 1848.8. k. 59. sz. 1848. jún. 19-i válasz.

⁴⁴ A tanári kinevezések OL 1848–49-i min. Lt. H-60/1848. 8. k. 60. t. és 89. t.

⁴⁵ OL. 1848–49-i min. Lt H-60/1848. 8. k. 51. sz.

különböző szaktanfolyamait. Az oklevelet nyertek száma a mérnököknél és az Orvosi Karon jóval meghaladta a korábbi évek átlagát.

Egyéb főiskolai mozgalmak és reformtervek

A pesti egyetemi mozgalmak természetesen nem maradtak visszhang nélkül a vidéki jogakadémiákon vagy éppen a selmecebányai akadémián és a kolozsvári Királyi Líceumban. A kerületi jogakadémiák ifjúsága 1848 márciusában és áprilisában kinyilvánította szolidaritását a pesti diákok követeléseivel, majd azokat saját helyi igényeivel egészítette ki.

A győri jogakadémiai ifjúság kívánatai

A győri akadémiai ifjúság kívánatait például igen részletesen, 18 pontban foglalta össze, amelyek között elvi jelentőségű és fontos gondolatok is vannak nemcsak a felső, de a közoktatásról is, mint a testi fenytés eltörlése, a kül- és belföldi tanulmányutak lehetőségé vagy a mezőgazdasági ismeretek oktatásának bevezetése. A pontokban többek között a következőket írták.⁴⁶

„Az ifjúság czél és korszerű nevelése a hon boldogsága s jólétének alapja, s az alkotmányos élet kifejlődhetésének feltétele lévén, az hazánkban jelenleg annyival is inkább igényli a statusnak különös figyelmét, minthogy a népképviselési rendszer behozatala következtében az alkotmányos jogok gyakorlásában a népességnek sokkal nagyobb része veendő részt, mint eddig, ezeknek gyakorlása pedig értelmi kiképzés nélkül a status szabadságára s boldogságára nézve veszélyteljes lehet [...] Hazánk tanítási rendszere eddig egy élettelen mechanizmus volt, melly a tudomány iránti kedvet nem mozdíthatta elő, az öngondolkodási tehetséget ki nem fejthette, és a tudományokat honosítani, az étellel összeköttetésbe hozni képes nem volt. Ki más nemzetek közt is megfordult, azon szomorú tapasztalást tehette, hogy hazánk ifjai más nemzetek ifjaihoz képest nagyon hátra vannak, s a tudományos szellemtől áthatva épen nincsenek: – hogy ezen baj orvosoltassék s a nevelési rendszer a középkori formákból kibontakozzék, hazánkknak díszé és java, nemzetünknek külföld előtti tekintélye, és a kor szelleme sürgetően követeli, – azért bátorkodunk e következőkben összpontosult s a kor igényeivel megegyező alázatos kívánatainkat előterjeszteni: Mindenben, mit az egyetem lelkes ifjúsága az egyetem átalakítására nézve petitiójában felterjesztett, tökéletesen egyetértünk, és azon elvek alkalmazását mennyire lehetséges, a többi főtanodákban is óhajtjuk. Mint-hogy kétséget sem szenved, hogy a főtanodák ifjúságának a tisztességes mulató helyektől és minden, a világgal érintkezésbe jöhetési alkalmaktól eltöltése [...] a jellem kifejlődésére is ártalmas befolyással bír; azon kívül pedig a főtanodák ifjúságát más osztályú ifjúság

⁴⁶ Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára VIII. 1. A Győri Királyi Akadémia iratai 1848.

szabadságait tekintve lealacsonyítja, és az által a becsület érzésre is károsan hat: azért az ilyen tilalmazásnak megszüntetését kérjük annál is inkább, minthogy a kir. egyetem polgárai már jelenleg is illy megszorításoktól mentek voltak, és tehát e tilalom a többi főtanodákban is – hova a tanulmányok folytatása végett az egyetemről is jönnek ifjak – csak nehézséggel, az előjárók és tanulók közti kellemetlen súrlódással volt fogható. Kérjük, hogy a tanintézetek minden tudományos készülétekkel, melyekben most általában hiány van, nemkülönbön illő könyvtárral, melybe az újlag megjelenő jelesebb tudományos munkák a tanítók határozatából időről időre szereztessenek, el legyenek látva: és a könyvtárnak használása valamint a könyv-lajstrom megtekintése a tanuló ifjúságnak szabad legyen. Minthogy a felsőbb tudományos intézetek, ha legjobban elrendezvék, és legjobb oktatókkal ellátvák is, rendeltetésüknek meg nem felelhetnek, ha közép tanodákban és elemi iskolákban a felsőbb tudományok felfogására alap nem vettetik: [...] Ezekhez járul, hogy a tanulmányi alap költségén jelesebb egyének külföldre, különösen Németországba, küldessenek, hogy a kitünőbb tanodákban a gyakorlati tanmódszert mind nyelvekre, mind egyéb tantárgyakra nézve sajátukká tehessék, és hazatértükkel másokkal közölvén, azokat meghonosíthassák. A közép és elemi iskolákban még divatban levő testi büntetéseket, melyek a becsület-érzést elfojtják, eltöröltetni kérjük. Kérjük az alapított ösztöndíjakban a legjelesebb ifjak számára valláskülönbség nélküli osztását. Az utazás a kiképzés és tudvágy ébresztésére nagy befolyással bír, – kérjük azért, hogy koronként a szünidőkben kitünő ifjak valamely jeles tanító vezérlete alatt tanulmányi alap költségén kül- és belföldön utaztassanak. Mivel a tanelőadások nyilvánossága hatalmas rugója a tanítói és tanulói ösztönnek: azért kérjük, hogy a csend fentartása mellett mindenkinek különbség nélkül a tanelőadásokbani részvét szabad legyen. Mindenrendű tanítók fizetésének hivatásukkal arányba hozatala ajánlatik. A valótan a középtanodákban rendszeresen tanitassék, s annak a böl- cselkedési pálya tantárgyai közüli kirekesztését eszközöltetni kérjük. A győri főtanodai összes ifjúság gyűléséből a sajtószabadság nyolczadik napján.”

A kassai jogakadémiai ifjúság kívánalmái

A Kassai Királyi Jogakadémia hallgatói saját petíciójukban az intézmény egyetemi rangra emelését kérték és többek között ezt írták:⁴⁷ „Szabadunk szava sokkal hatalmasabb, sem hogy annak ellenállni bárki is tudna; megragadja az mindenkit [...] ezért követeljük: Mint eddig a tudomány és művészetek – ezeknek legnagyobb kárával – képviselve az országgyűlésen nem lévén: a fő oskolákat egyenként saját szavazattal bíró követek képviseljék. A kassai főiskola – mint hajdanában volt – egyetemre emeltessék. A megkívántató épület hiányozván ennek a szükségesekekhez alkalmazott, mielőbbi czélszerű felépítése sürgettesék. [...] Testgyakorló intézetek, s ön működésre czélzó egyleteknek a főiskolák melletti felállítása engedélyeztessek. [...] A nemzeti őrsereg hazánk megszüldítésére behozatván, nehogy

⁴⁷ A kassai diákok követelése: OL H-60. VKM Fels. Okt. oszt. 6. k. 5. sz. 1848. márc. 25.

az ifjúság fegyverbeni gyakorlatlansága miatt, képtelen legyen honának legott szolgálatot tenni: jövőre – külön csapatot képezve, alkalmas egyének által fegyverben gyakoroltassák – s tisztjeit saját kebeleiből válassza, s evégből minden főiskolának saját fegyvertára legyen. Hozassanak be fűvészeti s gazdasági kertek, különösen a magyar gazdasátra a gyakorlati életből merített legnagyobb figyelem fordításék [...] Nemzeti nagyságunk megkívánván, hogy egyedül a magyar nyelv legyen tanítási nyelv. A tanulmányok [...] magyar nyelven taníttassanak. A tekintetes főiskolai igazgatóság által életbeléptetendő kérelmeink ezek: állíttassanak helyre a régen – mind egyetemenél megvolt s nyilvános menetkor használtatni szokott díszjelek, mellyek a tudományok – s ifjúságnak nem kis tekintélyt kölcsönöznek, de ezek díszjelek is korunkhoz illőek magyaríttassanak [...] Midőn ezen kérelmeinket a tekintetes főiskolai igazgatóság figyelmébe ajánlanánk, s az illető pontoknak legfelsőbb helyeni kegyes pártfogásáért esedeznénk: legnagyobb tisztelettel maradunk.”

Zágrábi mozgalmak

Azokon a területeken, ahol a magyarság kisebbségben volt, a felsőoktatási reform egyben a nemzetiségi kérdéshez is kapcsolódott. A horvátok a reformkorban a zágrábi jogakadémia horvát nemzeti jellegűvé való átalakítását követelték, és ezért addig soha nem tapasztalt magyarelles érzelmek keletkeztek a horvát politikában, amelynek egyik ütközőpontja éppen a felsőoktatás területén mutatkozott meg. Az akadémián, ahol az 1840-es években a magyar nyelv oktatását is bevezették, és nem kevesen tanultak a magyar országrészekből is, erőteljes horvát mozgalom bontakozott ki, az illírismus. Az 1848 tavaszi események után, ennek következtében mind a magyar ajkú diákoknak, mind a magyar nyelvű tanároknak 1848 júliusában gyakorlatilag menekülniük kellett Zágrábról.⁴⁸

Selmecbányai események

Hasonló, bár ellenkező végeredményű események zajlottak le Selmecbányán. A német tannyelvű öszbirodalmi jellegű Bányászati és Erdészeti Akadémián mindig is igen vegyes összetételű volt a hallgatóság. Több mint 41 százalékuk az örökös tartományokból, osztrák, cseh területekről származott, de a távolabbi német tartományokból is érkeztek diákok, és persze sokan voltak a Felvidék szlovákok lakta részeiből. A nemzeti mozgalmak feléledése a hallgatóság között, korábban nem tapasztalt nemzetiségi ellentétek kiújulásához vezetett, és végül a szláv és német ajkú hallgatók, összesen 133 fő, elhagyták

⁴⁸ Zágrába: Horváth Nemzeti Levéltár Archív Hrvatska: Fond 500. Kraljevska Akademi Znanosti Fond 13. Acta Litt. Pol 1849. 2.

Selmecbányát, ahol azután később szintén szünetelt az oktatás.⁴⁹ Az összecsapás látszólagos oka az volt, hogy a hallgatók összevesztek azon a kérdésen, hogy milyen nemzeti zászlót kell kitűzni az intézményre. A dolgok mélyén azonban a felerősödő nemzeti ellentétek álltak.

Balázsfalvi gyűlés

Itt érdemes megemlíteni, hogy az erdélyi románság 1848. májusi balázsfalvi gyűlésén már követeléseik közé iktatta egy román tannyelvű egyetem felállítását Erdélyben, a balázsfalvi görögkatolikus líceumra építve.⁵⁰ A kérés pontosan így hangzott: „*A román nemzet a szabadság, az egyenlőség és a testvériség elveire támaszkodva követel [...] katonai és technikai intézeteket, és papi szemináriumokat, valamint egy román egyetemet az állam pénztárából való javadalmazással [...]*” A véres nemzetiségi küzdelmek kitörése miatt e terv tárgyalására sem került sor.

Kolozsvári események

Kolozsváron 1848. március 21-én tüntetett az ottani akadémiai ifjúság.⁵¹ Nincs adatunk arra, hogy a Királyi Líceum diákjai milyen követelésekkel léptek fel, de azok feltehetően a többi akadémiaéhoz hasonlítottak. Néhány adat arra utal, hogy Eötvös József 1848 júliusában már tervezte Kolozsvárott az egyetemalapítást, amelyet az unióbizottság is felvett javaslatai közé elsősorban a későbbi államtitkár, Szász Károly előterjesztésére.⁵² A kissé naiv terv az volt, hogy a Kolozsváron létező három felsőoktatási intézmény, a katolikus jellegű líceum, valamint a református és az unitárius kollégiumokra építve és tanáraitra számítva egy valódi egyetemet alapítsanak Erdély fővárosában.⁵³ E javaslat megvitatására sem maradt ideje a magyar kormánynak.

⁴⁹ 1848. május 13-án léptek ki a selmeci akadémiából a nem magyar diákok. OL H-60 VKM Közokt. Osz. 1848. 30. k.

⁵⁰ Lásd SPÍRA György, *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon* (Budapest, 1980), 172.

⁵¹ Lásd HODOR Károly, *Az erdélyi Báthory-egyetem története* (Kézirat a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban), 53–54.

⁵² „Egyetemi gondolat az 1848-as forradalom idején Erdélyben”, in *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára* (Kolozsvár, 1999), 348–366.

⁵³ SZABÓ József, „Tudományos egyetem (universitas) Kolozsvárt”, in *Kolozsvári Híradó*, 1848. jún. 29., 17. sz. 1.

Keszthely és Magyaróvár

A mezőgazdasági szakoktatási intézmények hallgatói is a szabadságharc mellett foglaltak állást. A keszthelyi Georgikon diákjai 1848. május 25-én egységesen álltak be a honvédségbe harcolni, és jutalmuk az intézet megszüntetése lett.⁵⁴ Egészen 1865-ig szünetelt a keszthelyi gazdaszképzés. Az óvári német tannyelvű Gazdaság Tanintézetben, ahol szintén a hallgatók közel egynegyede külföldi volt, 1848 tavaszán a bécsi diákmozgalom melletti támogató nyilatkozatot adtak ki a hallgatók.⁵⁵ Ebben ezt írták: „Köszöntjük Veletek a szellem ragyogó hajnalát, testvériesen nyújtunk Néktek kezét és fogadjuk, hogy hűek és méltók leszünk nagy vívmányaitokhoz. Törekedjék mindenki a maga legkisebb körében is minden erővel, szeretettel és hűséggel követni a nagy művet, melynek továbbfejlesztése és befejezése a jelen feladata. A mi munkánk békés és csendes, áldást és jólétet akarunk hazánkban terjeszteni és jól tudjuk, hogy Ceres, akinek mi az oltárait építjük, félnéken menekülne a háború istenének serege elől. De csak szabad nép élvezheti ezt az áldást. E szabadság kivívására, megőrzésére, a házi tűzhely védelmére az ekevasból is kardot lehet kovácsolni, a kaszát is komoran és fenyegetően lehet megsuhogtatni. Csak bátran előre! Szorosan összefogódzva, testvériesen egyesülve minden veszéllyel szembeállhatunk. A szíveinket elv拉斯ztó válaszfal ledőlt, a sűrű köd, mely régóta elhomályosította jövőnket, szertefoszlott a szabadság fénylő hajnalán. A magyaróvári gazdasági intézet tanulói.”

Közülük kevesebben álltak be katonaként szolgálni a forradalmat, bár például Zeyk Domokos Bem tábornok segédtsíztje lett és a segesvári csatában esett el ő is.

1848 őszén, a Pesti Egyetemen haditanfolyamot indítottak, hiszen a honvédsereg nélkülözötte a katonailag jól képzett tiszteket. Mikor az előrenyomuló császári hadsereg miatt Pestet ki kellett üríteni, a hallgatósból és a csatlakozott diákokból végül is 1849. január elején Pesti Egyetemi Légión néven önálló egységet alkottak, s némi átalakulással végig harcoltak a szabadságharc csatáiban.⁵⁶ Itt érdemes megemlíteni, hogy a katolikus papi és szerzetesrendi szemináriumok növendékei közül nagyon sok kispap is beállt a honvédseregbe és végig küzdött a szabadságharc oldalán.⁵⁷

Az egyetemi ifjúság a neoabszolutizmus időszakában, 1849–1867

A szabadságharc leverése után a győztes abszolutizmus a magyar felsőoktatást is érintő súlyos megtorlást vezetett be. Számos egyetemi és akadémiai tanárt bocsátottak el, vol-

⁵⁴ FEHÉR György, KURUCZ György és ZSIDI Vilmos, *Georgikon 200* (Keszthely, 1996), 50–54.

⁵⁵ WALLESHAUSEN Gyula, *A magyaróvári agrár-felsőoktatás 175 éve (1818–1993)* (Mosonmagyaróvár, 1993), 24–25.

⁵⁶ Lásd ÁCS Tibor, *Hadi tanfolyam a Bölcsészeti Karon és a Pesti Egyetemi Légión (1848–1849)* (Budapest, 2001).

⁵⁷ Szántó Konrád kb. 600 főre becsüli a szabadságharcban részt vevő teológushallgatók és papok számát, in SZÁNTÓ Konrád, „A magyar katolikus papság a szabadságharcban”, *Vigília* 3 (1970): 160–164; MESZLÉNYI Antal, *A magyar katolikus egyház és állam 1848–49-ben* (Budapest, 1928).

tak, akik börtönbe kerültek és a kivégzettek között is akadt volt tanár⁵⁸ vagy hallgató. Leopold Thun birodalmi vallás- és közoktatásügyi miniszter jelentős felsőoktatási reformot indított el,⁵⁹ amelynek számos pozitív eleme is volt, de mindez összbirodalmi, központosító szellemben, ezért magyar nemzeti szempontból számos hátránya is volt. Ezek közé tartozott a kötelező német tannyelv bevezetése, a felekezeti jogakadémiák működésének ellehetetlenítése és több más intézkedés is.⁶⁰ Ráadásul a nemzetiségek sem kapták meg az általuk igényelt önálló, nemzetiségi nyelvű felsőoktatási intézményeket, ami komoly csalódást jelentett számukra. Egyedül az erdélyi szászok számára nyitottak Nagyszebenben német nyelvű állami jogakadémiát 1850-ben, átvéve azt az evangélikus egyháztól.

Ilyen körülmények között a megmaradt felsőoktatási intézmények diákságának nem sok lehetősége nyílt a politizálásra. A diákok kezdetben csak a német tanítási nyelv bevezetése ellen léptek fel, mint pl. 1850-ben az Ipartanoda 94 diákja egy petícióban. Kérvényüket persze elutasították, és két vezetőjüket kizárták az intézetből.⁶¹ Ugyanekkor tiltakoztak a pesti joghallgatók is, hasonló eredménnyel. Ebben az esetben a császári közigazgatás a hangadó diákok katonai besorozását javasolta.⁶² Ferenc József 1857-ben a magyar fővárosban járt, és ekkor tervbe vették, hogy az egyetemet is meg fogja látogatni. Mivel kiderült, hogy az egyetemi hallgatók a magyar tannyelv bevezetése érdekében egy kérvényt kívánnak neki átadni, a látogatás végül elmaradt. 1859 októberében a pesti diákok egy igen udvarias levélben kérték ugyanezt, és a petíciót 429 jogász- és 122 orvoshallgató írta alá. A kérvényt egy diákküldöttség vitte Bécsbe, de semmilyen eredményt nem értek el, sőt a minisztérium a diákok megbüntetésére adott utasítást. Egy joghallgatót egy évre ki is zártak az egyetemről.⁶³ Érdeemes idézni a bécsi adminisztráció ez ügyben készült úgyiratából: „[...] *minthogy egyébként az egyetemi élet ilyen megzavarásánál, amilyen most bekövetkezett, a zavargások rendszerint az egyetemen kívül is megnyilatkoznak a tanuló ifjúság rossz elemeinek züllött és kilengő magatartásában, a rendőr-igazgatóságot utasítani kellene, hogy az ilyen jelenségeket éles figyelemmel kísérfje. Az olyan tanulókat, akik az egyetemen kívül fegyelmezetlen, erkölcstelen, vagy közrendellenes magatartást tanúsítanak, vonja felelősségre és jelentse a rektorátusnak. A rektorátus azután a vétkesek előadásokon való jelenlétét és szorgalmát különös szigorral ellenőrizze, s mihelyt mód van rá, fegyelmi úton szabjon ki rájuk büntetést, és kizárásukkal*

⁵⁸ Juhbál Károly volt ipartanodai tanárt 1853-ban végezték ki, Török János marosvásárhelyi teológiatanárt pedig 1854-ben.

⁵⁹ Lásd újabban: *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860: Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*, Hg. Christof AIGNER und Brigitte MAZOHL (Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 2017).

⁶⁰ A korszakra legfontosabb alapmű: SASHEGYI Oszkár, *Iratok a magyar felsőoktatás történetéből 1849–1867*, Felsőoktatástörténeti kiadványok 3 (Budapest, 1974).

⁶¹ SASHEGYI, *Iratok a magyar...*, 146.

⁶² Arról nincs adat, hogy ez megtörtént volna, de jól jellemzi a korszakot. SASHEGYI, *Iratok a magyar...*, 148–149.

⁶³ Lásd SASHEGYI, *Iratok a magyar...*, 270–272.

az egyetemet tisztítsa meg – amennyire lehetséges – a nem kívánatos elemektől.” A budai Műegyetem 86 hallgatója pedig 1860 októberében a hercegprímást kérte arra, hogy járjon közbe a magyar nyelvű oktatás bevezetéséért.⁶⁴

A pesti diákság legjelentősebb politikai szereplése 1859–1860 fordulójára esett. 1859. december 15-én a diákok csatlakoztak a protestáns pátens ellen tüntetőkhöz, de a katonaság feloszlatta a tüntetést és egy joghallgatót le is tartóztatott, akit hamar szabadon engedtek. Sokkal nagyobb mozgalom bontakozott ki 1860. március 15-én, a forradalom 12. évfordulóján. A demonstrálók többségét a diákok alkották, de igen sokan csatlakoztak hozzájuk. A katonaság már előzőleg több diákvezért letartóztatott, és a Kerepesi temetőnél komoly összecsapás alakult ki, amelyben Forinyák Géza másodéves joghallgató lőtt sebet kapott, s ebbe nem sokkal később belehalt. Temetésén a korabeli tudósítások szerint 50 ezer ember vett részt. Nem állítjuk, hogy a diákmozgalmak befolyást gyakoroltak a nagypolitikára, de bizonyos, hogy a hazai közvéleményre és politikusokra hatottak, és ezáltal elősegítették az abszolutizmus rendszerének elkerülhetetlen megváltoztatását.

1862-ben hosszú szünet után először engedélyezték újra diákegyesületek alapítását. 1862 januárjában alakult meg a pesti joghallgatók segélyző egylete, majd ezt követte sorban a Műegyetemen és a különböző állami és egyházi akadémián a hasonló egyesületek megalakulása. A hatalom csak segélyző és olvasó-, vagyis kulturális egyesületek létrehozását engedélyezte, és szigorúan tiltották ezekben a politizálást.

Az egyetemi és főiskolai diákság politikai szerepvállalása a dualizmus első felében

Jelenlegi ismereteink szerint úgy látszik, hogy az 1860-as évek közepétől, majd a kiegyezés után csökkent az egyetemi és főiskolai ifjúság politikai aktivitása. Azok a magyar nemzeti követelések, amelyek korábban egységbe kovácsolták a fiatalokat, nagyjából teljesültek, kivéve természetesen a nemzetiségi követeléseket. Ennek következtében a kiegyezés után kevesebbet tudunk az egyetemi ifjúság belpolitikai szerepvállalásáról. 1865 végén, 1866 elején még hallunk arról, hogy az országgyűlési képviselő-választás kapcsán a diákok szimpátiatüntetések tartottak egyes, számukra kedves képviselők mellett. Ekkor is sor került a hatósággal való összecsapásra, de ezekben a politika már kevésbé játszott szerepet. A Helytartótanács ekkor már más hangnemben ír a diákokról:⁶⁵ *„Ezen felül tudomásra jött, hogy a tanuló ifjúság a kávéházakban számosan csoportosul, s ott hangulatának zajosabb módon ad kifejezést, sőt a közerkölcsiséget, s a tanuló ifjúságot megillető mívelt, s illemes magaviseletet botránnyosan megsértik.”*

⁶⁴ SASHEGYI, *Iratok a magyar...*, 303–304.

⁶⁵ SASHEGYI, *Iratok a magyar...*, 401–403.

A kiegyezés utáni időszakból Budapesten csak egy, de valóban nagyon jelentős eseményről tudunk, amikor az egyetemi ifjúság fontos külpolitikai kérdésben hallatta a hangját. Miután 1876-ban a törökellenes bolgár felkelést a törökök véresen leverték, az európai nagyhatalmak, de elsősorban Oroszország elérkezettnek látta az időt egyrészt a török hatalom kiszorítására Európából, másrészt az új balkáni befolyási övezetek kialakítására. Miközben a nagyhatalmak többek között Budapesten is egyezkedtek a Balkán majdani felosztásáról, az egyetemi ifjúság oroszellenes érzelmeitől vezérelve törökbarát lépésekre szánta el magát. Nem feledve, hogy a cári csapatok közel 30 évvel azelőtt segítettek leverni a magyar szabadságharcot, 1876. december elején diákok a török konzul tiszteletére szimpátiatüntetést szerveztek. A hatóságok nem engedélyezték a fáklyásmenetet s a tüntetést, és ez olyan hullámokat vert, hogy a parlamentben is foglalkoztak a kérdéssel.⁶⁶ A diákság azonban ragaszkodott céljaihoz, és 1877. január 4-én egy küldöttségük Isztambulba utazott és egy díszkardot vittek ajándékba a nagyvezírnek, így fejezve ki szolidaritásukat az oroszok ellen harcoló törökökkel. Ez a gesztus a korabeli Európában teljesen szokatlan volt, hiszen a nagyhatalmak is érdekeltek voltak Törökország meggyengítésében. II. Abdulhamid szultánt ez szokatlan gesztusra sarkallta. Viszonzásképpen elhatározta, hogy 36 olyan középkori kódexet, amelyet még 1526-ban a törökök vittek el Budáról, visszaad a magyar egyetemi ifjúságnak. Azaz nem a magyar kormánynak, hanem az ifjúságnak, ezért kerültek e kötetek később a pesti Egyetemi Könyvtárba.⁶⁷ Ezt egy török küldöttség 1877. április 30-án adta át az egyetem és az ifjúság képviselőinek.

A dualizmus első fele a magyar felsőoktatás számára addig soha nem látott fejlődést hozott. Kolozsváron új egyetem, Budapesten Műegyetem és számos új, régóta hiányzó főiskola, akadémia jött létre, hatalmas építkezésekkel gyarapodott a felsőoktatási infrastruktúra, külföldi és belföldi ösztöndíjak sokasága segítette a tudomány, az egyetemek és főiskolák gyarapodását. A diákság igyekvő és törekvő része már főleg a tanulással volt elfoglalva, és ekkor már alig foglalkozott a politikával. Erre intették őket tanáraik, mint Hoffmann Pál budapesti rektor 1877-ben: *„ne áldozzanak a tanulmányi feladtaikhoz képest amúgy is szűken mért tanidejükből és az amazok által teljesen igénybe vett tevékenységükből oly czélzatokra, mik Önök hivatásához nem tartoznak, legkevésbbé éppen jelen közállapotunk alkotmányos alakulatai mellett”*⁶⁸

Ez az állapot az 1880-as évektől kezdve megváltozott, és a politika fokozatosan, de egyre erősebben hatást gyakorolt a magyar egyetemekre és főiskolákra, és ez hatással volt az egyre inkább differenciálódó és csoportokra tagolódó egyetemi ifjúságra is.

⁶⁶ KULCSÁR Erzsébet, *Egyetemünk kérdései az országgyűlésen 1825–1944* (Budapest, 1982), 40–41.

⁶⁷ Lásd ERŐDI Béla, *Csak Jás! A török küldöttség látogatásának emlékkönyve* (Budapest, 1877). Új kiadása: Budapest, 2001.

⁶⁸ Acta Regiae Scientiarum Hungaricae Universitatis 1877. Fasc I. Beszédék. 60. Idézi MEZEY Barna, in *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*, szerk. SZÖGI László (Budapest, 2003). 218–219.